TALABALARNING O‘QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Isanova Laylo G‘ofir qizi

Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi bo‘yicha magistr, Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on tumani 41-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining, xususan, generativ sun’iy intellekt tizimlarining jadal rivojlanishi talabalarning bilim olish, mustaqil ta’lim olish, axborotni izlash va qayta ishlash faoliyatiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Maqolada o‘quv motivatsiyasining mazmun-mohiyati, uning talaba o‘quv faoliyatidagi o‘rni hamda motivatsiyani shakllantiruvchi asosiy pedagogik va psixologik omillar yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalarining individual ta’limni tashkil etish, tezkor teskari aloqa berish, murakkab mavzularni tushuntirish, ta’lim mazmunini individuallashtirish, o‘z-o‘zini nazorat qilish va talabaning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, sun’iy intellektdan nazoratsiz va maqsadsiz foydalanish natijasida tayyor javoblarga qaramlik, mustaqil fikrlashning susayishi, akademik halollikning buzilishi kabi xavflar yuzaga kelishi mumkinligi asoslangan. Maqolada sun’iy intellektdan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanishning muhim shartlari va tamoyillari ham taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, o‘quv motivatsiyasi, talaba, mustaqil ta’lim, generativ sun’iy intellekt, individual ta’lim, pedagogik imkoniyat, teskari aloqa, tanqidiy fikrlash, ta’lim texnologiyalari.

Kirish

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalari qatori ta’lim tizimida ham tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga keng joriy etilishi o‘qitishning mazmuni, shakli va metodlarini yangilash bilan bir qatorda, talabaning ta’lim jarayonidagi rolini ham o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda talaba faqat tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki axborotni mustaqil izlovchi, tahlil qiluvchi, baholovchi va amaliyotda qo‘llovchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim jarayonini tashkil etish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratmoqda. ChatGPT, Gemini, Copilot kabi generativ sun’iy intellekt tizimlari qisqa vaqt ichida katta hajmdagi axborotni qayta ishlash, matn yaratish, savollarga javob berish, murakkab tushunchalarni izohlash, masalalarni yechish, reja tuzish va foydalanuvchiga individual tavsiyalar berish imkoniyatiga ega.

Mazkur imkoniyatlar, avvalo, talabaning mustaqil ta’lim faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va uning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki talabaning o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyati faqat uning intellektual salohiyati bilan emas, balki bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoji, qiziqishi, maqsadi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va faoliyat natijasini anglash darajasi bilan ham chambarchas bog‘liq.Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning talabalarning o‘quv motivatsiyasiga ta’sirini o‘rganish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O‘quv motivatsiyasining pedagogik mohiyati

Motivatsiya tushunchasi shaxsning muayyan faoliyatga kirishishi, uni davom ettirishi va belgilangan maqsad sari harakat qilishini ta’minlovchi psixologik omillar majmuini anglatadi. “Nima uchun?”, “Nima maqsadda?”, “Nima sababdan?” kabi savollarga javob izlash orqali inson faoliyatining motivatsion asoslarini tushunish mumkin.Motivatsiya “motiv” tushunchasiga nisbatan kengroq mazmunga ega bo‘lib,

shaxs faoliyatini yuzaga keltiruvchi va uni muayyan yo‘nalishda harakatlantiruvchi ichki hamda tashqi omillarning o‘zaro ta’sirini ifodalaydi.

Ta’lim jarayonida motivatsiya alohida ahamiyatga ega. Chunki talabaning bilim olishga bo‘lgan munosabati, darsdagi faolligi, mustaqil topshiriqlarni bajarishga intilishi, murakkab vaziyatlarda qat’iyat ko‘rsatishi va o‘z ustida ishlashi ko‘p jihatdan uning o‘quv motivatsiyasi bilan belgilanadi.O‘quv motivatsiyasini ta’lim faoliyatiga yo‘naltirilgan motivatsiyaning o‘ziga xos shakli sifatida izohlash mumkin. Unga ta’lim tizimi, o‘quv jarayonining tashkil etilishi, ta’lim mazmuni, o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlari, talabaning individual-psixologik xususiyatlari, o‘z-o‘zini baholashi, kelajakdagi kasbiy maqsadlari va tengdoshlari bilan munosabatlari kabi ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqori darajadagi o‘quv motivatsiyasiga ega talaba bilimni faqat baho olish uchun emas, balki shaxsiy va kasbiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qiladi. Bunday talaba yangi bilimlarni egallashga qiziqadi, savol beradi, mustaqil izlanadi, xatolaridan xulosa chiqaradi va o‘z faoliyatini takomillashtirishga intiladi.

Shuning uchun zamonaviy oliy ta’limda asosiy vazifalardan biri nafaqat talabalarga bilim berish, balki ularda bilim olishga bo‘lgan barqaror ichki ehtiyojni shakllantirishdan iborat.

Sun’iy intellekt va ta’lim jarayonining yangi imkoniyatlari

Sun’iy intellekt vositalarining ta’limga kirib kelishi o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi an’anaviy munosabatlarni to‘liq almashtirmaydi, balki ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi.

Talaba sun’iy intellekt vositasidan foydalanib, o‘ziga tushunarsiz bo‘lgan mavzuni sodda tilda izohlashni so‘rashi, mavzu bo‘yicha qo‘shimcha savollar berishi, o‘z bilimini tekshirishi, yozma ishini tahlil qildirish va xatolarini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.Masalan, talaba murakkab pedagogik tushunchani tushunmagan holatda sun’iy intellektdan uni oddiy misollar yordamida tushuntirishni so‘rashi mumkin. Keyinchalik u mavzu bo‘yicha savollar tuzdirib, o‘z

bilimini sinab ko‘rishi va noto‘g‘ri javob bergan holatlarda xatolarining sababini aniqlashi mumkin.Bunday yondashuv ta’lim jarayonini faqat “bilim berish” modelidan “bilimni mustaqil egallash va boshqarish” modeliga o‘tkazishga xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt vositalarining o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari

Sun’iy intellektdan pedagogik maqsadlarda to‘g‘ri foydalanilganda uning talabalarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi bir qator imkoniyatlari mavjud.

1. Individual ta’lim imkoniyatini kengaytirish-talabalarning bilim darajasi, qiziqishi, o‘zlashtirish tezligi va ehtiyojlari bir xil emas. An’anaviy ta’lim sharoitida barcha talabaga bir xil mazmun va bir xil tezlikda yondashish individual farqlarni to‘liq hisobga olish imkonini bermasligi mumkin.

Sun’iy intellekt esa talabaning ehtiyojiga mos tushuntirish, qo‘shimcha misollar, savollar va mashqlarni shakllantirish imkoniyatini beradi. Bu esa talabada “men ham o‘zlashtira olaman” degan ishonchni kuchaytirishi mumkin.

2. Tezkor teskari aloqani ta’minlash-o‘quv motivatsiyasining muhim omillaridan biri talabaning o‘z faoliyati natijasini tezda anglay olishidir. Talaba bajargan topshirig‘i bo‘yicha qaysi jihatlari to‘g‘ri, qaysi jihatlari esa takomillashtirilishi kerakligini bilsa, keyingi faoliyatini ongli ravishda rejalashtira oladi.Sun’iy intellekt vositalari matn, masala, reja yoki javobni tahlil qilish va unga izoh berish orqali tezkor teskari aloqa olish imkoniyatini yaratadi.Biroq bunda sun’iy intellekt bergan javob mutlaq haqiqat sifatida qabul qilinmasligi kerak. Talaba ma’lumotni mustaqil tekshirishi va ishonchli manbalar bilan taqqoslashi zarur.

3. Mustaqil ta’lim faoliyatini qo‘llab-quvvatlash-mustaqil ta’lim talabaning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir. Sun’iy intellekt talabaning mustaqil ishlashi uchun mavzu bo‘yicha reja tuzish, savollar ishlab

chiqish, qo‘shimcha mashqlar yaratish, murakkab tushunchalarni izohlash va bilimlarni mustahkamlash kabi imkoniyatlarni taqdim etadi.Shu orqali talaba o‘zining ta’lim faoliyatini ma’lum darajada mustaqil boshqarishni o‘rganadi.

4. Bilishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish-qiziqish o‘quv motivatsiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Sun’iy intellekt vositalari bir mavzuni turli usullarda tushuntirib berishi, hayotiy misollar keltirishi, savol-javoblar tashkil qilishi va muammoli vaziyatlar yaratishi mumkin.Masalan, talaba tarixiy mavzuni oddiy ma’ruza shaklida emas, balki muammoli savollar asosida o‘rganishi yoki iqtisodiy jarayonni amaliy vaziyat misolida tahlil qilishi mumkin. Bunday yondashuv mavzuning mazmunini talaba uchun qiziqarliroq va tushunarliroq qiladi.

5. Talabaning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini rivojlantirish-sun’iy intellekt yordamida talaba o‘z bilimini mustaqil tekshirishi mumkin. Buning uchun mavzu bo‘yicha test savollari, ochiq savollar, amaliy topshiriqlar yoki muammoli vaziyatlar tuzdirish mumkin.Bunday faoliyat talabaning o‘z bilimini baholash, mavjud bo‘shliqlarni aniqlash va keyingi o‘quv faoliyatini rejalashtirishiga yordam beradi.

6. Ta’limdagi psixologik to‘siqlarni kamaytirish-ayrim talabalar auditoriyada savol berishga tortinishi yoki o‘z bilimini namoyish etishda psixologik qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Sun’iy intellekt bilan individual ishlash jarayonida esa talaba savolini takroran berishi, mavzuni qayta tushuntirishni so‘rashi va xatolarini tahlil qilishi mumkin.Bu holat o‘quv jarayonida o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Sun’iy intellektdan foydalanishning mustaqil ta’limga ta’siri-mustaqil ta’lim zamonaviy oliy ta’limning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Talaba kelajakdagi kasbiy faoliyatida doimiy ravishda yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashi kerak. Shu sababli oliy ta’limning vazifasi faqat mavjud bilimlarni berish emas, balki talabada mustaqil o‘rganish kompetensiyasini shakllantirishdan ham iborat.

Sun’iy intellekt vositalari bu jarayonni quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llab-quvvatlashi mumkin:

- mavzu bo‘yicha dastlabki ma’lumotlarni izlash;
- o‘quv materiallarini tizimlashtirish;
- murakkab tushunchalarni sodda shaklda izohlash;
- o‘quv rejasini tuzish;
- savol va topshiriqlar ishlab chiqish;
- o‘zlashtirilmagan mavzularni aniqlash;
- bilimlarni mustahkamlash uchun mashqlar yaratish;
- yozma ishlarni tahlil qilish;
- o‘z-o‘zini nazorat qilish;
- individual o‘quv yo‘nalishini shakllantirish.

Biroq bu imkoniyatlardan foydalanishda muhim pedagogik prinsipga amal qilish zarur: sun’iy intellekt talabaning o‘rniga fikrlamasligi, balki talabaning fikrlash faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Sun’iy intellektdan foydalanishning salbiy jihatlari

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish faqat ijobiy natijalarni kafolatlamaydi. Texnologiyaning pedagogik samaradorligi undan qanday maqsadda va qanday metod asosida foydalanilishiga bog‘liq.

Birinchidan, talabaning tayyor javoblarga haddan tashqari tayanishi mustaqil fikrlash qobiliyatining susayishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan ayrim ma’lumotlar noto‘g‘ri yoki to‘liq bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli talaba axborotni tekshirish, taqqoslash va baholash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur.

Uchinchidan, sun’iy intellektdan tayyor topshiriqlarni bajarish vositasi sifatida foydalanish akademik halollik bilan bog‘liq muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

To‘rtinchidan, texnologiyadan haddan tashqari foydalanish talabaning real muloqot, hamkorlik, munozara va mustaqil izlanish faoliyatini cheklashi ehtimoli mavjud.

Shuning uchun sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga joriy etishda “texnologiya uchun texnologiya” tamoyilidan voz kechib, “pedagogik maqsad uchun texnologiya” tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq.

Sun’iy intellektdan samarali foydalanishning pedagogik shartlari-talabalarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishda sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun bir qator pedagogik shartlarga rioya qilish zarur.

Birinchi shart — aniq pedagogik maqsadning mavjudligi. O‘qituvchi sun’iy intellektdan nima uchun foydalanilayotganini oldindan belgilashi kerak.

Ikkinchi shart — talabaning faol subyekt sifatidagi mavqeini saqlab qolish. Talaba tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki savol beruvchi, tahlil qiluvchi va xulosa chiqaruvchi subyekt bo‘lishi kerak.

Uchinchi shart — tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Talabaga sun’iy intellekt bergan javobni tekshirish, boshqa manbalar bilan solishtirish va uning asoslanganligini baholash topshirilishi lozim.

To‘rtinchi shart — o‘qituvchi nazoratining mavjudligi. Sun’iy intellekt o‘qituvchini almashtiruvchi vosita emas. O‘qituvchi ta’lim maqsadini belgilaydi, topshiriqlarni loyihalashtiradi, talabaning faoliyatini kuzatadi va natijalarni pedagogik jihatdan baholaydi.

Beshinchi shart — akademik halollikni ta’minlash. Talabalar sun’iy intellektdan foydalanishning ruxsat etilgan va taqiqlangan holatlarini aniq bilishlari kerak.

Oltinchi shart — axborot savodxonligini rivojlantirish. Talaba sun’iy intellekt tomonidan taqdim etilgan ma’lumotni avtomatik ravishda to‘g‘ri deb qabul qilmasligi, balki uni tekshirish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim.

Sun’iy intellekt va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi pedagogik bog‘liqlik-sun’iy intellektning o‘quv motivatsiyasiga ta’sirini shartli ravishda quyidagi pedagogik zanjir orqali ifodalash mumkin:

Sun’iy intellekt vositasi → individual yondashuv → tezkor teskari aloqa → muvaffaqiyatni anglash → o‘ziga ishonch → qiziqishning ortishi → mustaqil faoliyat → o‘quv motivatsiyasining rivojlanishi.

Mazkur zanjir shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektning o‘zi motivatsiyani avtomatik ravishda shakllantirmaydi. Motivatsion natija texnologiyaning pedagogik jarayonga qanday integratsiya qilinganiga bog‘liq.Agar sun’iy intellekt talabaning o‘rniga topshiriqni bajarsa, motivatsiya rivojlanmasligi, aksincha, passivlik kuchayishi mumkin. Agar undan savol berish, muammoni tahlil qilish, xatoni aniqlash, muqobil yechimlarni solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish vositasi sifatida foydalanilsa, talabaning bilishga bo‘lgan ichki ehtiyojini kuchaytirish imkoniyati ortadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish talabalarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Sun’iy intellekt individual ta’limni qo‘llab-quvvatlash, tezkor teskari aloqa berish, mustaqil ta’limni tashkil etish, bilimlarni mustahkamlash, o‘z-o‘zini nazorat qilish va ta’lim mazmunini talabaning ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanish talabaning mustaqil fikrlash faoliyatini cheklamasligi kerak. Uning asosiy vazifasi tayyor javobni taqdim etish emas, balki talabaning fikrlashi, izlanishi, savol berishi, muammoni tahlil qilishi va mustaqil xulosa chiqarishiga yordam berishdan iborat bo‘lishi lozim.Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning samaradorligi uchta asosiy omilning uyg‘unligiga bog‘liq: pedagogik maqsad, talabaning faol ishtiroki va o‘qituvchining metodik rahbarligi.Demak, sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga joriy etishning strategik

maqsadi o‘qituvchini yoki talabaning mustaqil fikrlashini almashtirish emas, balki insonning intellektual va pedagogik imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat bo‘lishi kerak. Bunday yondashuv ta’limning shaxsga yo‘naltirilganligini kuchaytirib, talabalarda mustaqil ta’lim olish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va kasbiy faoliyatga tayyorlanish motivatsiyasini shakllantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baxtiyorov R.M. Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning talabalar o‘quv motivatsiyasi va mustaqil ta’limiga ta’siri. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrasi.
2. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York: Plenum Press, 1985.
3. Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. American Psychologist, 2000.
4. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
5. OECD. Digital Education Outlook: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. Paris: OECD Publishing.
6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.

+